

RENATA KONIECZNA-WOŹNIAK

ORCID 0001-0001-9848-2738

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

„EDUKATOR RODZINNY” W STARZEJĄCYM SIĘ SPOŁECZEŃSTWIE. MIEĆ POTRZEBY I BYĆ POTRZEBNYM UCZĄC SIĘ PRZEZ CAŁE ŻYCIE

ABSTRACT. Konieczna-Woźniak Renata, „Edukator rodzinny” w starzejącym się społeczeństwie. Mieć potrzeby i być potrzebnym ucząc się przez całe życie [A “Family educator” in an Ageing Society. Having Needs and Being Needed Through Lifelong Learning] Studia Edukacyjne no. 73, 2024, Poznań 2024, pp. 73-88. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 26.07.2024. Accepted: 28.08.2024. DOI: 10.14746/se.2024.73.4

The article aims to present the possibilities of using older people’s knowledge, skills, competencies, and wisdom as educators of the younger generation, especially in a family environment. The text also raises the issue of the possible meeting of older people’s psychosocial needs through the education of young people. The satisfaction of being a “family educator” may increase the level of motivation to continue meeting needs. The effects of the young generation learning from the older generation, discussing them, and using them by students during teaching classes are becoming an interesting and important topic. They point out the value of this education and its building intergenerational relationships in times of increasing generational separation.

Key words: “family educator”, studying effects, psychosocial needs of older people

Wprowadzenie

Uczenie się osób młodych od osób starszych, połączone z możliwością realizacji potrzeb seniorów i motywowaniem ich do dalszej aktywności edukacyjnej wydają się bardzo ważne z wielu powodów. Są nimi: nowoczesne technologie, rozwój cywilizacyjny, dynamiczne przeobrażenia demograficzne, szybkie zmiany różnych pokoleń, separacje międzypokoleniowe, migracje i tym podobne. Wymienione zmiany oraz ich stała dynamika wymagają

aktywności edukacyjnej. Całozyciowe uczenie się w różnych formach jest potrzebne dorosłym niezależnie od ich wieku, ponieważ pomaga w lepszym odnalezieniu się w obecnej codzienności, różnych wyzwaniach i transformacjach.

Działanie „edukatora rodzinnego”, jak określiła go autorka niniejszego artykułu, jest często nieuświadamiane, ale wpisuje się w proces edukacji nieformalnej. Efekty uczenia się młodego pokolenia, ich wartość nie zawsze są dostrzegane także przez odbiorców. Odkrywanie i analizowanie ich przez studentów podczas zajęć dydaktycznych staje się interesującym i ważnym tematem oraz aktywnością, które zostały opisane w dalszej części tekstu.

Temat utrzymania i rozwijania kontaktów oraz współpracy międzypokoleniowej jest bardzo ważny, aktualny i pilny. Potwierdzeniem są coraz liczniejsze w środowisku andragogów i gerontologów społecznych, powiązane z nimi publikacje (Aleksander, 2019; Szarota, 2019; Fabiś i in., 2019; Muszyński, 2022; Dubas, 2023; Konieczna-Woźniak, 2023) oraz wykłady, seminaria i dyskusje podczas konferencji naukowych. Marcin Muszyński zajmując się badaniami na temat międzypokoleniowego uczenia się, podkreślił w swoim artykule, że obecnie ze względu na zmiany demograficzne, rosnącą populację osób starszych, zmiany w strukturze rodzin, doszło do ograniczenia międzypokoleniowego uczenia się wewnątrz rodzin (Muszyński, 2022, s. 55). Szukanie rozwiązań utrzymania uczenia się w rodzinach stanowi więc ważne wyzwanie dla pedagogiki.

Odnosząc się do wspomnianych zmian demograficznych trzeba dodać, że czasy w których obecnie żyjemy, aktualna dekada i zbliżające się kolejne dekady XXI wieku, to lata postępującego starzenia się społeczeństw Europy, jak również wysoko rozwiniętych i rozwijających się państw pozaeuropejskich. Wzrasta populacja osób starszych, dzięki pozytywnym zmianom, takim jak: wydłużająca się średnia długości życia, rozwój medycyny, lepsze warunki życia, większa dbałość o zdrowie poprzez różne formy aktywności, odpowiednie odżywianie, profilaktyka gerontologiczna. Zmiany przynoszą także trudne i skomplikowane konsekwencje, które mają wpływ na wszystkie pokolenia. W Polsce szczególnie niepokojący w ostatnich kilku latach stał się niski i malejący przyrost naturalny. W kwietniu 2024 Główny Urząd Statystyczny przekazał informację dotyczącą pierwszego kwartału, o ujemnym przyroście -04 na 1000 ludności (GUS. Podstawowe dane. Społeczeństwo, 2024).

Kolejne inne przeobrażenia, na przykład wczesne wycofanie się z aktywności zawodowej, różne zmiany społeczno-ekonomiczne, migracje i tym podobne oddziałują na współczynnik obciążenia demograficznego. Wyniki badań Eurostatu wskazują na wysoki jego poziom w krajach Unii Europejskiej (UE-27). Pierwszego stycznia 2019 roku wynik wynosił 31,4%, co oznacza, że na każdą osobę w wieku 65 lat lub więcej przypadały zaledwie ponad trzy

osoby w wieku produkcyjnym. Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi w niektórych państwach członkowskich UE znajdował się również na niskim poziomie – 20,7% w Luksemburgu i 21,6% w Irlandii – tym samym średnio na każdą osobę w wieku 65 lat lub więcej przypadało blisko pięć osób w wieku produkcyjnym. Najwyższe poziomy wynosiły 35,7% we Włoszech, 35,1% w Finlandii i 34,6% w Grecji – w tych krajach średnio na każdą osobę w wieku 65 lat lub więcej przypadały mniej niż trzy osoby w wieku produkcyjnym. Prognozy demograficzne podkreślają również szybkie tempo starzenia się najstarszych ludzi UE-27, osób powyżej 80. roku życia, przewidując wzrost tej grupy wiekowej w stosunku do liczby ludności UE-27 – od roku 2019 do 2100 dwa i pół razy – z 5,8% do 14,6% (Struktura ludności i starzenie się społeczeństwa).

Przedstawione wybrane informacje na temat zmian demograficznych i ich konsekwencji stają się ważnym wyzwaniem dla wielu środowisk naukowych. Problematyka gerontologiczna rozwija się w większości dziedzin nauki i techniki¹. Szukanie rozwiązań różnorodnych problemów ludzi starszych i wszystkich pokoleń na tle wielu zmian społeczno-gospodarczych, technologicznych, klimatycznych i innych wymienionych wcześniej trafia do nauk: przyrodniczych, inżynierskich i technicznych, medycznych i o zdrowiu, rolniczych, społecznych, humanistycznych. Gerontologia, będąca nauką interdyscyplinarną, rozrasta się coraz silniej i podejmuje nowe tematy powiązane z rodzącymi się wyzwaniami. Jednym z nich, w gerontologii społecznej będącej działem gerontologii, jest motywowanie do edukacji osób starszych i podjęta w tym artykule edukacja młodych dorosłych przez bliskich im seniorów.

Uczenie się przez całe życie – wyzwanie dla wszystkich pokoleń

Zainteresowanie tematami starzenia się i starości, różnymi ich problemami, w pedagogice i jej subdyscyplinach podejmowane jest od kilkudziesięciu lat. Aleksander Kamiński, pedagog społeczny, w latach 70. XX wieku, w jednym ze swoich artykułów naukowych podkreślił:

(...) pedagogika przestaje być nauką o wychowaniu dzieci i młodzieży; staje się nauką o wychowaniu osób wszelkich generacji wieku (Kamiński, 1975, s. 7).

¹ Wykaz dziedzin nauki i techniki według klasyfikacji OECD: nauki przyrodnicze, nauki inżynierskie i techniczne, nauki medyczne i o zdrowiu, nauki rolnicze, nauki społeczne, nauki humanistyczne <https://nawa.gov.pl/List-OECD---PL.docx.pdf> [pobrano: 10.06.24].

Por: *Klasyfikacja dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* (Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z 11.10.2022); <https://www.rdn.gov.pl/komunikaty,komunikat,nr,5,2022> [pobrano: 10.06.24].

Obecnie tematy z dziedziny gerontologii społecznej są podejmowane przez pedagogów w pracach naukowych, jak również ze studentami, motywując do wzajemnego zrozumienia i akceptacji różnych stylów życia kilku pokoleń osób dorosłych. Życie człowieka dorosłego obejmuje trzy etapy: wczesnej, średniej i późnej dorosłości. Ostatni z nich nie wyklucza możliwości całościowego rozwoju, którego wsparciem różnych zadań rozwojowych może być edukacja. Proces uczenia się przez całe życie, *lifelong learning* (LLL), możliwy jest w różnych formach edukacji: formalnej, pozaformalnej i nieformalnej (Glosariusz EPALE. Pojęcia i terminy z zakresu edukacji dorosłych, 2020, s. 38). Uczenie się seniorów, choć może i bywa trudne, zwłaszcza w czasach podkreślonego już szybkiego rozwoju cywilizacji i technologii, sztucznej inteligencji, wydaje się też niezwykle wspierające. Możliwości korzystania z elektronicznego, szybkiego dostępu do różnorodnych informacji i wiedzy, zwłaszcza w przypadku braku możliwości udziału w edukacji stacjonarnej, daje poczucie satysfakcji oraz stanowi uzupełnienie innych aktywności w obszarach codziennego życia. Najczęściej uczenie się seniorów odbywa się w ramach edukacji nieformalnej i pozaformalnej. Edukacja pozaformalna prowadzona jest w polskich uniwersytetach trzeciego wieku² oraz różnych innych stowarzyszeniach, podczas kursów, warsztatów i tym podobnych. Uczenie w codzienności, w sposób ciągły, przypadkowy, świadomy i nieświadomiony wpisuje się w edukację nieformalną.

Wyzwaniem dla pedagogiki i andragogiki wydaje się włączenie do edukacji formalnej również elementów edukacji nieformalnej, kierowanej do osób młodych, rozpoczynających wczesną dorosłość. Ten czas życia stawia przed nimi wiele życiowych zadań, wyzwań i niepewności, a brakuje im też doświadczeń. Na początku obecnego wieku powstała koncepcja wschodzącej (wyłaniającej się) dorosłości, zdefiniowana i opisana przez Jeffreya J. Arnetta, który ukazał pojawiające się zmiany, ich przyczyny na etapach wkraczania w dorosłe życie (Marianowska, 2013, ss. 91-104). Przedstawione zostały również główne cechy rozwojowe procesu wschodzącej dorosłości: okres poszukiwania tożsamości, okres niestabilności, wiek koncentracji na sobie i własnych potrzebach, okres bycia pomiędzy (*in-between*) adolescencją i wczesną dorosłością, wiek możliwości. Zmienił się wcześniejszy przebieg stawania się młodym dorosłym człowiekiem (Marianowska, 2013, ss. 94-100). Osoby starsze w roli „edukatorów rodzinnych” mogą być, uważam, wsparciem dla ludzi młodych. Doświadczenia, wiedza, umiejętności babć i dziadków, bliskich znajomych seniorów to arsenał zasobów, z których mogą korzystać, jeśli będą mieli taką potrzebę, ich potomkowie, wspierając w ten sposób własny rozwój.

² W przyszłym roku 2025 minie 50 lat działalności pierwszego UTW w Warszawie.

Znaczenie edukacji dla obu pokoleń – młodych i starszych dorosłych akcentowane jest w różnych dokumentach, między innymi w Agendzie 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce. Idea zrównoważonego rozwoju została określona w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju już w 1987 roku: „zrównoważony rozwój to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”. Pośród siedemnastu celów Agendy 2030, jednym z nich jest: „zapewnić wszystkim wysokiej jakości edukację oraz promować uczenie się przez całe życie”³.

Potrzeby osób starszych a uczenie się

Edukacja nieformalna, określona w tekście powyżej, może prowadzić do uzyskiwania wielu efektów uczenia się. Osiągnięte już mogą przekładać się na możliwość realizacji różnych potrzeb, których spełnienie ma wpływ na jakość życia osób dorosłych, a w tym artykule – zwłaszcza osób starszych. Tego typu zależność podkreśla Joanna K. Wawrzyniak, zwracając uwagę, że jakość życia określana jest przez poziom zaspokajania poszczególnych potrzeb, pośród których znaczenie zyskują następujące determinanty: zdrowie, kontakty społeczne i uczestnictwo w życiu, posiadanie bliskich i relacje z rodziną, realizacja planów, autonomia, możliwość autokreacji (Wawrzyniak, 2014, s. 118).

Agata Chabior analizując również temat potrzeb, określa je w następujący sposób: potrzeba często definiowana jest jako aktualnie występujący stan człowieka, najczęściej jest to stan niedoboru, braku, zakłócenia równowagi w zakresie ważnych dla człowieka właściwości organizmu lub otoczenia (...) motywuje do uruchomienia działania, celem którego jest wyrównanie tego braku i przywrócenie organizmowi zaburzonego życiowego optimum (Chabior, 2014, s. 37).

Martyna Kawińska w artykule dotyczącym identyfikacji potrzeb seniorów w odniesieniu do ich aktywności, przywołuje wybrane teorie potrzeb jako teorie motywacji w działaniu. Podkreśla, że do zaspokojenia potrzeb konieczne jest podjęcie i zrealizowanie konkretnego działania, a jego zakończenie powinno być źródłem satysfakcji poprzez zaspokojenie określonej potrzeby i motywacji do wyrażania kolejnych potrzeb. Autorka tekstu analizując różne, wybrane teorie potrzeb dodaje, że źródłem potrzeb człowieka są biologiczne uwarunkowania organizmu oraz jego doświadczenia nabyte podczas kontaktów społecznych. Potrzeby ludzi mogą się różnić i zmieniać wraz z upływem czasu (Kawińska, 2022, s. 14).

³ Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce [http://www.un.org.pl/files/170/Agenda 2030 PL_pl-5.pdf](http://www.un.org.pl/files/170/Agenda%2030%20PL_pl-5.pdf)

Klasyfikacje potrzeb są zróżnicowane i odnoszą się do wielu obszarów życia. Jedną z bardziej znanych i często przywoływanych klasyfikacji stanowi piramida potrzeb opracowana przez Abrahama H. Maslowa, psychologa szkoły humanistycznej. Wyszczególnił kilka grup potrzeb: fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności i miłości, uznania, szacunku do siebie samego i innych oraz samorealizacji, poznawcze, estetyczne. Wymienione potrzeby zostały też podzielone na: niższego i wyższego rzędu, ze wskazaniem, że potrzeby niższego rzędu uruchamiają potrzeby wyższego rzędu (Maslow, 2006, ss. 65-76, za: Chabior, 2014, ss. 37-38).

Polski socjolog, zaangażowany w rozwój gerontologii społecznej, Brunon Synak wyodrębnił psychospołeczne grupy potrzeb osób starszych: przynależności, użyteczności i uznania, niezależności, bezpieczeństwa, satysfakcji życiowej, które scharakteryzowała Grażyna Orzechowska (Orzechowska, 1999, s. 25, por. Pikula, 2016, s. 36). Odniesienie do tych grup potrzeb zostało przedstawione w dalszej części artykułu, wskazując na możliwość ich powiązania z uczeniem się.

Zbliżoną klasyfikację do poprzedniej, w wybranych obszarach potrzeb psychospołecznych, opracował również amerykański gerontolog Clark Tibbitts (Tibbitts, 1960, za: Pikula, 2016, ss. 35-36; Dyczewski 1994, ss. 110-112). Koncepcja tego autora zawiera następujące potrzeby: wykonywanie działań społecznie użytecznych, spędzanie czasu wolnego w sposób satysfakcjonujący, bycie uznanym za część jakiejś społeczności czy grupy, uznanie jako jednostki ludzkiej, utrzymywanie kontaktów towarzyskich, stwarzanie okazji do doznań i autoekspresji, ochrona zdrowia i dostępu do opieki społecznej, ustalony tryb życia i utrzymywania kontaktów z rodziną, odpowiednia stymulacja umysłowo-psychiczna, duchowa satysfakcja.

Można przyjąć, biorąc pod uwagę rangę uczenia się osób starszych, że proces tej edukacji należy odnieść do określonych, motywujących ją różnych potrzeb. W sytuacji indywidualnych oczekiwań trzeba też uwzględniać preferencje każdej osoby, poziom jej motywacji oraz inne czynniki wpływające na przebieg uczenia się.

Starsi dorośli edukatorami

Edukator dorosłych pełni wiele ról: mentora, trenera, coacha, konsultanta, doradcy, facylitatora, terapeutę, opiekuna i tym podobnych. Podejmowane role zależą od wielu czynników: modelu edukacji dorosłych, celów realizowanych w procesie uczenia, miejsca i przestrzeni edukacji, kompetencji i doświadczeń edukatora oraz tym podobnych. Warto dodać, że w edukacji dorosłych wiodącą wydaje się relacja pomiędzy podmiotami procesu edukacyjnego. Niezmiennie

ważne są: wzajemny szacunek, zaufanie, partnerstwo, wspólne podejmowanie decyzji i tym podobne (Mazurek, Stępień, 2017, ss. 19-20).

Praca edukatora realizowana jest też przez osoby starsze i może odbywać się w różnych miejscach. Jednym z nich jest rynek pracy, na którym najczęściej pojawia się rola mentora w różnych rodzajach mentoringu: intermentoringu, e-mentoringu, mentoringu rozwojowym, odwróconym, intermentoringu pokoleniowym, międzypokoleniowym. Starszy edukator może też przejmować rolę doradcy, konsultanta i tym podobne.

Justyna Wiktorowicz podkreśla, że mentor jest bardzo doceniany, stanowi wręcz podstawę realizacji procesu uczenia się w organizacji, zwłaszcza w obliczu wspólnego funkcjonowania czterech, a nawet pięciu generacji pracowników o zróżnicowanych postawach wobec pracy (Wiktorowicz, 2020, s. 29). Partnerska relacja między mistrzem a *mentee* (ucznem, podopiecznym), zorientowana na odkrywanie i rozwijanie potencjału uczącego się, ma ogromne znaczenie dla procesu edukacyjnego (Konieczna-Woźniak, 2016, ss. 242-252; 2017, ss. 234-238). Budowana jest współpraca międzypokoleniowa, która zdaniem Beaty Tokarz-Kamińskiej wymaga także spełnienia następujących reguł: nieoceniania, otwarcia na inność, akceptacji różnorodności postaw, doświadczeń i wyglądu, ciekawości drugiego człowieka, chęci poznania siebie nawzajem, otwartości na wzajemne słuchanie i wzajemne uczenie się, zadbania o integrację, szukania wspólnych „przestrzeni” (pasje, doświadczenia itd.), tworzenia atmosfery „bycia razem” (a nie wychowywania, pouczania), przełamywania stereotypów wiekowych, czujności na stereotypy i dominację, pełnego uczestnictwa każdego pokolenia, poczucia wpływu na wspólną pracę, jej przebieg i rezultaty, budowania poczucia zaangażowania wobec siebie nawzajem i wobec otoczenia (Tokarz-Kamińska, 2013, ss. 45-46).

Działania edukatora w starszym wieku podejmowane są też w innych przestrzeniach i miejscach, takich jak: przedszkola, szkoły, uczelnie, domy pomocy społecznej, instytucje edukacyjne, miejsca opieki, szpitale, hospicja, stowarzyszenia kultury, zespoły artystyczne, grupy zainteresowań, wolnočasowe i religijne, kluby, media i platformy edukacyjne i tym podobne. Całociągowe doświadczenia oraz wynikające z nich wiedza i kompetencje mogą być przydatne najmłodszym i dorosłym niezależnie od wieku.

Podsumowując, należy stwierdzić, że bycie edukatorem może sprawdzać się w starszym wieku i realizować w różnych formach oraz miejscach edukacji. Osoby starsze mają możliwości wykorzystania swoich zasobów intelektualnych, doświadczeń i refleksyjnego myślenia. Coraz częściej bycie edukatorem zostaje poprzedzone poznaniem wiedzy andragogicznej, która ma na celu przygotowanie do pracy edukacyjnej z dorosłymi. Dotyczy to wielu stowarzyszeń, miejsc pomocowych, grup zainteresowań, klubów i tym podobnych.

„Edukatorzy rodzinni” w narracjach młodych dorosłych

Doświadczenia nauczyciela akademickiego uzyskane podczas pracy dydaktycznej coraz częściej wskazują na możliwość uczenia się studentów nie tylko w sposób formalny, ale również z wykorzystaniem ich wiedzy zdobytej nawet w sposób nieuświadomiony, incydentalny, o nieformalnym charakterze. Podczas zajęć, dopiero za sprawą budowania relacji w grupach i wymianą wiedzy młodych dorosłych, często dochodzi do jej odkrycia, uświadomienia i refleksji. W ramach konwersatoriów z problematyki gerontologicznej wielokrotnie przykłady działań i doświadczenia z domów rodzinnych sprzyjają uzupełnieniu uzyskanej wiedzy teoretycznej. Konfrontacja teorii z praktyką jest ważnym wzmocnieniem dla zdobywana i ugruntowania wiedzy, budowania umiejętności i kompetencji. Przedstawienie możliwości i zasobów wiedzy osób starszych warto wykorzystać we wsparciu dalszego rozwoju młodych ludzi, szczególnie w czasach już wspomnianej wschodzącej dorosłości.

Poniższa, krótka relacja została opracowana w formie pisemnej na podstawie 32 uzyskanych odpowiedzi studentek (grupa wyłącznie kobiet) II roku pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej, na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w roku 2023.

Przygotowane teksty studentek, w ramach zadania na zajęcia dydaktyczne, były rozbudowanymi odpowiedziami na kilka określonych pytań: Czy, a jeśli tak, to czego nauczyłaś się od swoich starszych „edukatorów rodzinnych”? Jaka wiedza, umiejętności i kompetencje zostały Tobie przekazane? Czy korzystasz z nabytej wiedzy, umiejętności i kompetencji? Jakie wartości zostały Tobie przekazane? Czy wartości zostały przez Ciebie uznane i przyjęte? Udzielone odpowiedzi miały charakter anonimowy i mogły zostać rozszerzone o obszar przemyśleń, refleksji, uwag i tym podobnych.

„Edukatorami rodzinnymi” studentek byli seniorzy, najczęściej ich babcie i dziadkowie, rzadziej osoby dalej spokrewnione, sporadycznie również przyjaciele i znajomi rodzin.

Analiza uzyskanych odpowiedzi wskazała na dominującą grupę efektów uczenia się od osób starszych, jaką były umiejętności, zwłaszcza przydatne na co dzień w gospodarstwach domowych. Do grupy umiejętności związanych z prowadzeniem domu (zwłaszcza umiejętności przydatnych w kuchni) i często ogrodu należały: gotowanie różnych potraw, pieczenie ciast, przygotowanie przetworów na zimę, oprawianie ryb, patroszenie kury i tym podobnych działań kulinarnych. Ważne były też: sprzątanie, utrzymywanie domu w porządku (cyt. „dbanie o porządek w rodzinie to hobby”), mycie okien, „robienie prania”, czyszczenie szkła, obsługa wielu domowych urządzeń. W pracach ogrodniczych dominowały umiejętności: zbieranie ziemniaków (wykopki), uprawianie roślin i ich rozróżnianie (cyt. „dziadek nauczył mnie

siać, sadzić rośliny, jest z niego najlepszy ogrodnik”). Najczęściej powtarzającymi się umiejętnościami były jednak te związane z pracą w kuchni i czynnościami służącymi utrzymaniu porządku w domu.

Za ważne umiejętności studentki uznały również takie, które można określić jako związane z codzienną dbałością o siebie i bliskich w rodzinie: cerowanie dziur w ubraniach, splatanie z włosów warkocza, dbanie o rzeczy, buty i ich wiązanie, przyszywanie guzików, szycie na maszynie (cyt. „babcia jest najlepszą krawcową jaką znam”), robótki ręczne. Odpowiedzi z tego obszaru umiejętności również się powtarzały, a dodatkowe komentarze pisemne i późniejsza rozmowa na ich temat podczas zajęć wydawały się zaskakujące. Niektóre z wymienionych czynności choć wydają się współcześnie już nieaktualne, nadal były praktykowane przez młode osoby w kilku domach. Obecnie najczęściej docenianą umiejętnością okazały się różne robótki ręczne.

Ostatnia grupa umiejętności była powiązana z czasem wolnym, podczas którego babcie i dziadkowie, bądź bliscy seniorzy, nauczyli swoje wnuki: jazdy na rowerze, czytania, pisania, liczenia, prowadzenia samochodu, gwary poznańskiej, rozwiązywania krzyżówek, sudoku, poznania różnych gier, robienia bransoletek z rurek, składania i klejenia papierowych torebek. Pozornie może się wydawać, że opisane umiejętności zdobywane już nawet w dzieciństwie, okresie dorastania i wczesnej dorosłości nie są czymś niezwykłym. Niemniej jednak posiadanie ich dzięki starszym „edukatorom rodzinnym”, pełniącym role: mentorów, konsultantów, doradców, opiekunów, czy nawet terapeutów w środowiskach rodzinnych, podczas dyskusji podjętej na zajęciach okazało się niezwykle wartościowe dla studentek. Omawiane umiejętności wywoływały wiele emocji, wspomnień, radości ze spotkań z bliskimi, choć pojawiły się również komentarze wskazujące na kilka sytuacji problemowych, konfliktowych, które po ich rozwiązaniu miały także wartość edukacyjną. Przykładem różnych wypowiedzi są dwa cytaty. Pierwszy oddający radość z efektów uczenia się od babci i dziadka: *dzięki babci nauczyłam się: huścić na huśtawce, chociaż wcześniej nikt nie potrafił mnie tego nauczyć, gotować, piec, płynnie czytać. Dzięki dziadkowi nauczyłam się: być odważna i umiem walczyć o swoje – „nie daj sobie w kaszę dmuchać”*. Drugi cytat wskazuje, że uczenie się od osób starszych może mieć zupełnie inny wymiar, zdobywanie umiejętności szukania rozwiązań w trudnych sytuacjach życiowych i unikanie zachowań, takich samych jak ich bliskich: *umiem szukać sposobów rozwiązywania trudnych sytuacji (...) jestem wolna od używek, nauczyło mnie tego obserwowanie konsekwencji nałogów u babci i dziadka, a także rodziców*.

Kolejnym efektem uczenia była zdobyta wiedza, dominująca o charakterze potocznym, deklaratywnym, wykorzystywanym w codziennym życiu. Seniorzy przekazali studentkom potrzebne na różnych etapach ich życia informacje. Należały do nich znajomości: okolic miejsca zamieszkania, lokal-

nych atrakcji, historii swoich przodków (cyt. „ciekawostki, jasne i ciemne strony”), kultury w rodzinie, genealogii, tradycji rodzinnych, przysłów, przesądów i ludowych powiedzeń, znaczenia ziołolecznictwa. Niektóre studentki uzyskały szczególną wiedzę na temat życia ich babć i dziadków podczas II wojny światowej, podczas której musieli pracować w niemieckich gospodarstwach. Przekazana wiedza dotyczyła też powojennych czasów: radzenia sobie w dobie PRL-u, historii różnych zdarzeń politycznych i społecznych, w których uczestniczyli kiedyś obecni i z poprzedniego pokolenia ludzie starsi. Niektóre studentki uzyskały też wiedzę dotyczącą: roli Kościoła i wiary, różnych zawodów i wartości pieniędzy w życiu. Zaledwie kilka wymieniło poznane obszary wiedzy naukowej. Jej przekaz dotyczył: znajomości geografii, szczególnie wiedzy na temat różnych państw świata oraz historii II wojny światowej.

Interesujące okazały się również deklarowane przez studentki nabyte kompetencje. Dzieliąc je na dwa obszary: społeczne i personalne, do pierwszego z nich zostały zaliczone: rozpoznawanie nastrojów ludzi i wpływanie na nie, kreatywność w rozwiązywaniu różnych trudnych sytuacji, nawiązanie kontaktów z innymi, szacunek do drugiej osoby, otwartość na innych ludzi i dobre relacje z nimi, przebywanie i zajmowanie się dziećmi (*dzięki dziadkowi potrafię zajmować się dziećmi i sprawia mi to radość*). Do kompetencji personalnych należały: pewność siebie, pracowitość, planowanie punktualności, grzeczność, wyciąganie wniosków, dokonywanie życiowych wyborów, odpowiedzialność, organizacja czasu, systematyczność w działaniu, radzenie sobie z problemami, zmianami, utratą bliskich oraz z krytyką.

W opracowanych tekstach i z rozmów wynikało też przyjęcie od osób starszych różnych uznawanych wartości. Takimi wiodącymi wartościami były: rodzina, przyjaciele, praca (cyt. „praca jest źródłem satysfakcji i jest ważniejsza niż to kim w niej jesteś”). Nie brakowało też innych ważnych dla studentek wartości: troska o czas spędzany z najbliższymi, kontakty z innymi ludźmi, utrzymanie dobrych relacji w rodzinie mimo różnic zdań, miłość, pomoc innym, prawda, nauka, wiara, religia, zdrowie, optymizm (cyt. „ważne jest to co będzie, a nie to co było”), autorytety, pasja, lojalność, honor, porządek w domu.

Podsumowując, opracowane przez studentki pisemne odpowiedzi były zróżnicowane. Niektóre z nich zostały szerzej rozbudowane, inne ograniczały się do wyliczania różnych efektów uczenia się i wartości, ale zdecydowana większość była pogłębiona i bardzo interesująca. Rozmowy podjęte podczas zajęć wskazywały, że dla większości studentek bliskie relacje ze starszym pokoleniem bardzo sprzyjają uczeniu się od nich wielu umiejętności, pozyskiwaniu wiedzy i budowaniu kompetencji dla ich osobistego rozwoju. Zaledwie dwie osoby nie miały zbyt wielu takich możliwości. Studentki podkreślały też różne role seniorów w rodzinie. Kilka osób, mimo rzadszych kontaktów, spo-

tkań z babciami i dziadkami, deklarowało, że w trakcie pobytu u nich, najczęściej podczas wakacji, uczyło i uczy się nawet więcej niż od swoich rodziców. Należy też dodać wykorzystywane formy uczenia się od starszych: obserwacje, rozmowy, poznawanie interesujących materiałów rodzinnych (pamiętek, albumów), zdobywane doświadczenia, wspólne działania, spędzanie ze sobą wolnego czasu i tym podobne. Wymienione zostały też różne role pełnione przez „edukatorów rodzinnych”: mentora, konsultanta, opiekuna, doradcy, czasami też terapeutę swoich wnuczek.

Krótki opis zadania dydaktycznego nie oddaje wszystkich jego aspektów, ale przede wszystkim wskazuje możliwość wpływu „edukatorów rodzinnych” na budowanie relacji międzypokoleniowych i rozwój młodych ludzi. Podczas dyskusji zostały zaprezentowane też korzyści wynikające z roli „edukatora rodzinnego” dla niego samego.

„Edukator rodzinny” - realizacja jego potrzeb i bycia potrzebnym

We wcześniejszej części artykułu zasygnalizowano temat potrzeb osób starszych, w którym zostały wymienione wybrane klasyfikacje potrzeb. Jedną z nich, Brunona Synaka, podzieliła potrzeby na pięć grup. Opisane i uzyskane odpowiedzi, w ramach zadania dydaktycznego oraz przedyskutowane podczas zajęć, wskazały możliwość uczenia się od seniorów, jak również realizację niektórych grup potrzeb osób starszych. Motywowała ona do dalszej aktywności i kolejnych potrzeb, szczególnie bycia użytecznymi i uznanymi.

Posługując się podziałem potrzeb B. Synaka, pierwszą grupę – przynależność można uznać za podstawową w życiu osobistym, funkcjonowaniu społecznym, w różnych grupach rodzinnych, towarzyskich, zawodowych, zainteresowań i tym podobnych. Od wielu lat wymiar tej potrzeby potwierdzają publikacje z dziedziny psychologii, której przykładem jest znana od dawna książka Elliota Aronsona (1999): *Człowiek istota społeczna*. Integracja, spotkania, kontakty z rodziną stwarzają przestrzeń do zaspokojenia tej potrzeby. Opisane przez studentki relacje, spotkania z bliskimi im seniorami, słuchanie historii ich doświadczeń, podejmowanie różnych tematów i opinii przynosi satysfakcję oraz poczucie bycia razem, spójność rodziny, zacieśnianie relacji rodzinnych. Potrzeba przynależności jest ważna dla każdego człowieka, zarówno w starszym jak również młodym wieku. Starość może jednak ograniczać przynależność społeczną z różnych powodów: kondycji zdrowotnych, śmierci bliskich, sytuacji ekonomicznej i tym podobnych. Dlatego, stwarzanie przestrzeni do bycia w grupie jest niezwykle istotne. Takie możliwości stwarza między innymi edukacja.

Użyteczność i uznanie wydają się równie silną potrzebą osób starszych. Przedstawione wcześniej efekty uczenia się młodych stanowią potwierdzenie realizacji tej potrzeby przez seniorów. Odnosząc się do przywołanego już tekstu M. Kawińskiej, warto raz jeszcze zaakcentować, że zakończenie podjętej, satysfakcjonująco zrealizowanej potrzeby motywuje do wyrażania i zaspokajania dalszych potrzeb (Kawińska, 2022, s. 14). Bycie użytecznym i uznawanie tej użyteczności przez innych ludzi jest istotne dla każdego. Włączenie się seniorów w różne aktywności rodzinne, społeczne i uzyskanie z nich poczucie radości sprzyja kontynuacji tego typu działań. Niestety, podobnie jak w przypadku poprzedniej potrzeby, ze względu na trudności wieku nierzadko staje się ograniczone.

Potrzeba niezależności wydaje się jedną z trudniejszych do realizacji przez osoby starsze. Stan zdrowia fizycznego często nie pozwala na pełną niezależność, niemniej jednak dobry stan zdrowia psychicznego może pomagać w utrzymaniu jej jak najdłużej. Ustalony przez osobę starszą tryb życia, aktywność umysłowa, kondycja psychiczna i poczucie satysfakcji mimo zmian fizycznych wpływają na poczucie niezależności. Uczenie się osób starszych może stać się znaczącym wsparciem realizacji tej potrzeby. W rozmowach ze studentkami pojawiały się przykłady doświadczeń seniorów, którzy mimo znacznych ograniczeń od wielu lat radzą sobie w codziennym życiu i czerpią z niego satysfakcję. Nauczenie się zaistniałych w życiu koniecznych zmian opisuje koncepcja selektywnej optymalizacji z kompensacją (SOC), autorstwa Paula Baltesa i Margaret Baltes, wpływająca na pomyślne starzenie się (Halicki, 2010, ss. 38-43; Baltes, Baltes, 1990). Mimo pewnych ograniczeń niezależności kilku babć i dziadków studentek, bycie potrzebnym było nadal przez nich realizowane.

Kolejna grupa potrzeb bezpieczeństwa może być interpretowana wieloznacznie. Najczęściej jest jednak powiązana z lękiem z powodu stanu fizycznego i psychicznego osoby starszej. Strach i obawy mogą również być wynikiem samotności, zmian miejsca zamieszkania, braku odwiedzin, ale również bezpieczeństwa ekonomicznego oraz wielu innych trudnych sytuacji życiowych. Realizacja tej potrzeby stanowi niełatwe zadanie w okresie starości, a nawet podczas procesu starzenia się. Rozmowy na ten temat, podjęte ze studentkami, wskazywały na coraz częstsze szukanie przez seniorów możliwości realizacji tej potrzeby. Większa dostępność do różnego typu ostrzegania przed niebezpieczeństwami, informacje medialne, szkolenia, warsztaty, jak również wzajemny przekaz ostrzeżeń przez bliskich sobie seniorów i ich rodziny stają się sposobem realizowania tej potrzeby, w przypadku której edukacja nieformalna i pozaformalna odgrywają ważną rolę.

Ostatnia grupa potrzeb – satysfakcja z życia dotyczy z pewnością osób dorosłych niezależnie od ich wieku, a ponadto może być silnie zróżnicowana.

Odwolując się ponownie do koncepcji pomyślnego starzenia się, jego definiowanie ma też różne ujęcia, zależne od preferencji badanych na ten temat osób (Halicki, 2010, ss.18-43). Całozyciowa edukacja, rozrastająca się sieć uniwersytetów trzeciego wieku oraz wielu innych miejsc i przestrzeni uczenia się wskazują na zainteresowanie, jak również satysfakcję z edukacji, która oczywiście może przybierać różne formy i tematykę.

Mieć potrzeby i być potrzebnym „edukatorem rodzinnym” wydaje się istotne dla rozwoju samych edukatorów, jak też ich „uczniów”. Bycie ze sobą w procesach edukacji tworzy możliwości pokonywania oddalania się od siebie pokoleń, a wręcz przeciwnie – zbliżenia się.

Podsumowanie

Reasumując, można stwierdzić, że wykorzystanie wiedzy i doświadczeń osób starszych jest ważne w środowiskach rodzinnych, miejscach edukacji, na rynku pracy i wielu innych obszarach codziennego życia. Powiązanie potrzeb osób starszych z uczeniem się przez całe życie wskazuje na możliwość realizacji tych potrzeb, jak również pomyślność podejmowania roli „edukatora rodzinnego”. Efekty uczenia osób młodych przynoszą korzyści obu pokoleniom młodych i starszych dorosłych. Seniorzy, choć z pewnością nie wszyscy, są otwarci na słuchanie i rozmowy, potrafią dzielić się swoją wiedzą, umiejętnościami, doświadczeniami, refleksjami, sposobami pokonywania wielu trudności życiowych.

Moim zdaniem, zachęcanie młodych dorosłych do bliższego poznawania osób starszych w rodzinie jest korzystne dla obu stron. Pomaga w zrozumieniu siebie, swoich zachowań, nawyków, kultur z różnych czasów i tym podobnych. Buduje bliższe więzi i wpływa na tworzenie solidarności międzypokoleniowej, która stała się ważnym wyzwaniem teraźniejszości i przyszłości.

Edukacja formalna, akademicka zapewne motywuje studentów do bliższych spotkań z osobami starszymi w rodzinach, różnych instytucjach, stowarzyszeniach, kołach i tym podobnych. Sprzyja dzięki temu wzajemnemu uczeniu się. Niekiedy na początku zajęć z dziedziny gerontologii społecznej rozmowy ze studentami na temat starzenia się i starości nie są przez nich pozytywnie przyjmowane. Obawy, lęk przed późną fazą życia najczęściej kojarzone są z brakiem zdrowia oraz innymi trudnymi aspektami starzenia się i starości. Bliższe poznanie osób starszych, refleksje na temat różnych obszarów i stylów ich życia często zmieniają wcześniejsze nastawienie do starości. Bezpośrednie kontakty lepiej uczą wzajemnego szacunku i zrozumienia, odmienności różnych ścieżek życia. Przekazy międzypokoleniowe są często niepowtarzalne, przywołują historie, pamiątki, wspomnienia przeszłości,

stanowią bogaty zbiór dla kolejnych pokoleń. Wiedza, umiejętności i wartości przyjęte w okresie wczesnej dorosłości mogą i wspomagają późniejszą dorosłość.

Na koniec podjętych rozważań nie sposób pominąć opisanego przez Elżbietę Dubas znaczenia humanistycznego wymiaru uczenia się w starości, czyli afirmującego człowieczeństwo, pozwalającego godnie przeżyć życie do jego końca. Mimo zachodzących różnorodnych zmian, dobrze aby ten wymiar pozostał taki sam, ponieważ zwieńcza

(...) istotne aspekty: poznawanie, otoczenie egzystencji każdego człowieka, rozwój, wartości, wolność, piękno, biografię, szczęście. Wszystkie one składają się na Życie. Uczenie się sprzyja życiu, wzmacnia życie, cieszy życiem, radzi z życiem, dzieli się życiem, opowiada o życiu, poznaje życie, odkrywa sens życia (Dubas, 2023, s. 33; Kowalska-Dubas, 2021; Dubas, 2024).

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

REFERENCES

Opracowania

- Aronson, E. (1999). *Człowiek istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Aleksander, T. (2019). *Możliwość angażowania słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku we współpracę międzypokoleniową*. W: A. Łacina-Łanowski, A. Fabiś (red.), *Dialog międzypokoleniowy. Jubileusz 20-lecia Oświęcimskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku* (ss. 25-34). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Baltes, P.B., Baltes, M.M. (1990). *Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation*. W: P.B. Baltes, M. Baltes (red.), *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences* (ss. 1-34). Cambridge: Cambridge University Press
- Chabior, A. (2014). *Diagnoza potrzeb osób starszych*. W: A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak (red.), *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej* (ss. 36-49). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich
- Dubas, E. (2023). *Uczenie się w starości – przypomnienie humanistycznej perspektywy*. Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej, 24(1), 25-35
- Dubas, E. (2024). *Humanistyczny obraz starości. Przestanki dla gerontologii humanistycznej, tom 3 – Refleksje nad starością*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
- Dyczewski, L. (1994). *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*. Lublin: Wydawnictwo KUL
- Fabiś, A., Wasiński, A., Tomczyk, Ł. (2019). *Egzystencjalna perspektywa refleksji biograficznej w narracyjnym przekazie międzypokoleniowym*. W: A. Łacina-Łanowski, A. Fabiś (red.), *Dialog międzypokoleniowy. Jubileusz 20-lecia Oświęcimskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku* (ss. 53-75). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Glosariusz EPALE. *Pojęcia i terminy z zakresu edukacji dorosłych* (2020). Warszawa
- Halicki, J. (2010). *Obrazy starości rysowane przeżyciami seniorów*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
- Kamiński, A. (1975). *Pedagogika w służbie gerontologii społecznej. Człowiek w pracy i w osiedlu. Z zagadnień gerontologii społecznej*. Biuletyn TWWP, 4/54/XV, 7-26
- Kawińska, M. (2022). *Potrzeby seniorów w obszarze aktywności społecznej*. Polityka Społeczna, 9, 14-20
- Konieczna-Woźniak, R. (2016). *Mentoring mentorów. Senior mentor – senior mentee, czyli społeczny mentoring senioralny*. W: E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Doradztwo zawodowe w perspektywie całościowego uczenia się* (ss. 241-255). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Konieczna-Woźniak, R. (2017). *Mentoring*. W: A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności, tom 2*, (ss. 234-238). Katowice: Wydawnictwo Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae Skarb Śląski
- Konieczna-Woźniak, R. (2023). *Znaczenie edukacji dorosłych w budowaniu relacji międzypokoleniowych w starzejącym się polskim społeczeństwie*. Pedagogika Społeczna Nova, 3(5), 73-92
- Kowska-Dubas, E. (2021). *Refleksje o starości w kontekście wyzwań ery cyfrowej*. Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej, 21(2), 22-33
- Marianowska, A. (2013). *Pomiędzy adolescencją a dorosłością – koncepcja Emerging Adulthood Jeffreya J. Arnetta*. Edukacja Dorosłych, 68(1), 91-104
- Maslow, A.H. (2006). *Motywacje i osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

- Mazurek, E., Stępień, T. (2017). *Kompendium wiedzy koniecznej edukatora dorosłych*. Wrocław: Politechnika Wrocławska
- Muszyński, M. (2022). *Międzypokoleniowe uczenie się*. *Edukacja Dorosłych*, 1, 53-74
- Orzechowska, G. (1999). *Aktualne problemy gerontologii społecznej*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP
- Pikuła, N.G. (2016). *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Szarota, Z. (2019). *Wspólnota wartości w dialogu pokoleń – refleksja pedagogiczna*. W: A. Łacina-Łanowski, A. Fabiś (red.), *Dialog międzypokoleniowy. Jubileusz 20-lecia Oświęcimskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku* (ss. 35-51). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Tokarz-Kamińska, B. (2013). *Jak kształtować partnerskie relacje między pokoleniami? Dialog międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje. Zasada równego traktowania*. *Prawo i Praktyka* (10), 43-46
- Wawrzyniak, J.K. (2014). *Jakość życia i satysfakcja w starości*. W: A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak (red.), *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej* (ss. 118-125). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich
- Wiktorowicz, J. (2020). *Międzypokoleniowy transfer wiedzy: o instrumentach wspierania konkurencyjności przedsiębiorstw w warunkach starzejących się zasobów pracy*. *Rynek Pracy*, 175(4), 28-42

Źródła internetowe

- Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce http://www.un.org.pl/files/170/Agenda_2030_PL_pl-5.pdf [pobrano: 20.07.2024]
- Dyskryminacja ze względu na wiek na polskim rynku pracy – diagnoza https://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2022/02/PIE-Raport_Ageizm.pdf [pobrano: 20.07.2024]
- Główny Urząd Statystyczny. Podstawowe dane. Społeczeństwo <https://stat.gov.pl/podstawowe-dane/> [pobrano: 14.07.24]
- https://pwr.edu.pl/fcp/cGBUKOQtTKlQhbx08SlkTWwRQX2o8DAoHNiwFE1wZDy-EPG1gnBVcoFW8SBDRTxMKRy0SODwBBAEIMQheCFVAORFCHzY/80/public/docs/projekt_lowe/kompendium_wiedzy_koniecznej_edukatora_doroslych_.pdf
- <https://www.brpo.gov.pl/sites/default/files/Biuletyn%20Rzecznika%20Praw%20Obywatelskich%202013,%20Nr%208%20C5%B9r%C3%B3d%C5%82a.pdf>
- <https://www.rdn.gov.pl> › komunikaty, komunikat nr 5/2022 [pobrano: 10.06.2024]
- Klasyfikacja Dziedzin Nauki i Dyscyplin Naukowych oraz Dyscyplin Artystycznych* (Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z 11.10.2022)
- Struktura ludności i starzenie się społeczeństwa https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Struktura_ludno%C5%9Bci_i_starzenie_si%C4%99_spo%C5%82eczne%C5%84stwa [pobrano: 14.07.24]
- Wykaz dziedzin nauki i techniki według klasyfikacji OECD <https://nawa.gov.pl> › Lista -OECD---PL.docx.pdf [pobrano: 10.06.2024]